

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

ЮРЧЕНКО ІРИНА АНДРІЇВНА

УДК 657.432:061.5

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ
ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ЗА ПОСЛУГИ
ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ КОМУНАЛЬНОЇ
ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)

Автореферат
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Донецькому інституті міського господарства Державної академії житлово-комунального господарства Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент
Бражнікова Лариса Миколаївна,
Донецький інститут міського господарства Державної академії житлово-комунального господарства, м. Київ,
завідувач кафедри обліку і аудиту.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Полюянов Володимир Петрович,
Автомобільно-дорожній інститут державного вищого навчального закладу “Донецький національний технічний університет”, м. Горлівка,
завідувач кафедри економіки і фінансів;

кандидат економічних наук, доцент
Мамонов Костянтин Анатолійович,
Харківська національна академія міського господарства,
доцент кафедри обліку і аудиту.

Захист відбудеться 30 «червня» 2011 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.64.089.01 Харківської національної академії міського господарства за адресою: 61002, м. Харків, вул. Революції, 12 в конференц-залі №1.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківської національної академії міського господарства, за адресою: 61002, м. Харків, вул. Революції, 12.

Автореферат розісланий

_____ 2011 р.

Вчений секретар

Т.В. Момот

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі економічних перетворень в Україні, які характеризуються негативним впливом світової фінансово-економічної кризи, особливої уваги потребує проблема інкасації боргів на підприємствах комунальної теплоенергетики. Так, станом на початок вересня 2010 року заборгованість населення з оплати за житлово-комунальні послуги, за даними Державного комітету статистики України становила 9,8 млрд. грн.

При цьому залишається незадовільною платіжна дисципліна населення. Процедура стягнення заборгованості за надані послуги з неплатників, що зафіксована в Законі України "Про судоустрій і статус суддів", на підставі якого внесено зміни до Цивільного процесуального кодексу України, на практиці виявляється недієздатною, у більшості випадків судові справи затягуються, зокрема, через велику кількість позовів.

Через несвоєчасні розрахунки населення за надані послуги підприємства комунальної теплоенергетики опиняються у складній ситуації, в наслідок чого можуть постраждати користувачі послуг (добросовісні платники), не отримавши якісного тепла, що актуалізує запропоновану тему дисертаційного дослідження.

Вирішення представлених складних проблем неможливо без застосування сучасного організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю за послуги теплопостачання на підприємствах теплової енергетики України.

Значний внесок у дослідження процесів управління дебіторською заборгованістю, особливостей її формування та інкасації зробили такі вчені: М. Бандурка, І. Бернар, І. Бланк, А. Борисов, Л. Бражнікова, Е. Козлова, Ж.-К. Коллі, М. Коробов, М. Кужельний, А. Крушевський, О. Лаврушин, Т. Момот, С. Мочерний, В. Торкатюк та ін. Проблеми розробки та удосконалення організаційно-економічного механізму управління на підприємствах житлово-комунального комплексу досліджували: А. Ачкасов, П. Бубенко, Д. Богиня, В. Васильєв, П. Єгоров, Г. Ковалевський, К. Мамонов, Г. Назарова, В. Полуянов, І. Писаревський, В. Решетило, Л. Шутенко та ін.

У більшості існуючих наукових праць, присвячених питанням управління дебіторською заборгованістю, в повній мірі не досліджені теоретико-методичні положення та практичні аспекти щодо удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на комунальних підприємствах теплової енергетики. Відсутні чіткі визначення цього організаційно-економічного механізму управління.

Крім того, в існуючих вітчизняних наукових дослідженнях практично відсутні системні розробки щодо управління дебіторською заборгованістю на комунальних підприємствах теплової енергетики.

Важливість, значення, актуальність і недослідженість представлених питань для вітчизняних комунальних підприємств теплової енергетики обумовили вибір теми дисертації, визначили її мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідницьких робіт Харківської національної академії міського господарства в межах державної бюджетної тематики: «Методологія і організація обліку, комплексного економічного аналізу та аудиту діяльності суб'єктів господарювання» етап 2 – «Організаційно-правові умови підвищення рівня прозорості фінансової звітності та обґрунтування управлінських рішень суб'єктів господарювання України в умовах застосування міжнародних стандартів» (2009 р., номер державної реєстрації 0108U006673) та етап 3 – «Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення корпоративного, державного та муніципального управління» (2010 р., номер державної реєстрації 0108U006673) – автором дисертаційного дослідження удосконалено організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання на підприємствах житлово-комунального комплексу.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю за послуги теплопостачання на підприємствах комунальної теплоенергетики України.

Для досягнення поставленої мети в дисертації вирішені такі завдання:

- узагальнено теоретико-методичні підходи до визначення сутності дебіторської заборгованості підприємства;
- розроблено схему формування й інкасації дебіторської заборгованості комунальних підприємств теплопостачання;
- визначено організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю споживачів на підприємствах комунальної теплоенергетики;
- проаналізовано стан та основні тенденції формування й інкасації дебіторської заборгованості на прикладі ОКП «Донецьктеплокомуненерго»;
- здійснено параметричне моделювання коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості методами факторного аналізу;
- встановлено причинно-наслідкові зв'язки між коефіцієнтом рентабельності наданих послуг, виконаних робіт та коефіцієнтами оборотності дебіторської заборгованості, поточної ліквідності та фінансової незалежності;
- запропоновано управлінські дії щодо формування й інкасації дебіторської заборгованості;
- удосконалено організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання на підприємствах комунальної теплоенергетики.

Об'єктом дослідження є процес удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних положень та практичних рекомендації щодо удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою дисертації є наукові праці провідних вітчизняних та закордонних вчених, нормативно-правові акти України, що регламентують процес удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики в сучасних умовах господарювання. Для досягнення цілі й вирішення завдань дисертантом використані методологічні матеріали, економічну, наукову, довідкову й періодичну літературу, фінансові видання, статистичні та фінансові звіти підприємств комунальної теплоенергетики, статистичні дані про стан житлово-комунального комплексу України, електронні ресурси.

У процесі дослідження використовувались наступні загальнонаукові та спеціальні методи: *теоретичного узагальнення* – для вивчення й систематизації теоретико-методичних підходів до визначення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю підприємств теплової енергетики; *статистичного аналізу* – для оцінки стану, руху, формування та інкасації дебіторської заборгованості на підприємствах житлово-комунального господарства та ОКП «Донецьктеплокомуненерго»; *техніко-економічного аналізу* - здійснено параметричне моделювання коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості; *економетричного аналізу* – для встановлення причинно-наслідкові зв'язки між коефіцієнтом рентабельності наданих послуг, виконаних робіт та коефіцієнтами оборотності дебіторської заборгованості, поточної ліквідності та фінансової незалежності; *структурно-логічного аналізу* – для розробки алгоритму управління дебіторською заборгованістю й визначення етапів формування організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у проведенні теоретико-методичного обґрунтування та розробці практичних рекомендацій з удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю за послуги теплопостачання на підприємствах теплової енергетики.

Наукову новизну дисертаційного дослідження визначають наступні положення:

удосконалено:

- організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю за послуги теплопостачання на підприємствах теплової енергетики (на прикладі ОКП «Донецьктеплокомуненерго»), який, на відміну від існуючих, розглядається як комплекс цілеспрямованих управлінських процедур з: формування дебіторської за-

боргованості, створення й забезпечення функціонування підрозділу управління заборгованістю, оцінки стану та руху дебіторської заборгованості, інкасації сумнівних боргів, що дозволяє своєчасно діагностувати й нейтралізувати негативні процеси, які відбуваються в сфері формування й інкасації дебіторської заборгованості;

- класифікацію дебіторської заборгованості на підприємствах комунальної теплоенергетики відповідно до визначених груп населення залежно від строків виникнення заборгованості шляхом формування відповідних класифікаційних груп та характеристикою відповідних управлінських дій щодо інкасації дебіторської заборгованості;

- підходи до аналізу структури дебіторської заборгованості на підприємствах комунальної теплоенергетики шляхом здійснення групування заборгованості на сумнівну та безнадійну, оцінки якості дебіторської заборгованості, складання реєстру «старіння» рахунків дебіторів за 10 групами по убуванню величини заборгованості для управління формуванням й інкасацією дебіторською заборгованістю;

дістали подальшого розвитку:

- порядок використання моделей і методів управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики шляхом застосування сучасного інструментарію (попередня або дострокова оплата, грошовий або інший взаємозалік, поступка права вимоги (цесія), факторинг, сек'юритизація (оформлення векселя), стягнення через суд), що передбачає надходження коштів при нормальних взаєминах з дебітором або, застосування реструктуризації і юридичних процедур, пов'язаних з примусовим стягненням, які є важливими при удосконаленні організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю за послуги теплопостачання;

- підходи до визначення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання, який на відміну від існуючих, розглядається як система цілеспрямованих управлінських дій, які впливають на формування й інкасацію дебіторської заборгованості підприємств комунальної теплоенергетики на основі взаємодії відповідних елементів, в яких використовуються показники стану, руху та інкасації дебіторської заборгованості, спрямовані на споживачів послуг і реалізація яких здійснюється спеціальним контролюючим органом підприємства;

- порядок параметричного моделювання коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості методами факторного аналізу, як одного із важливих інструментів управління дебіторською заборгованістю, шляхом побудови мультиплікативної моделі й визначення міри впливу економічних факторів на коефіцієнт оборотності;

- підходи до економетричного моделювання коефіцієнта рентабельності наданих послуг підприємствами комунальної теплоенергетики та коефіцієнтами оборотності дебіторської заборгованості, поточної ліквідності та фінансової незалежності, що дозволяє визначити пріоритетні напрями удосконалення організаційно-

економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає у використанні запропонованих науково-практичних і методичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю за послуги тепlopостачання для забезпечення стратегічного розвитку комунальних підприємств теплової енергетики.

Наукові результати дисертаційного дослідження, які мають прикладний характер, знайшли своє застосування в діяльності підприємств житлово-комунального комплексу України, а саме: КП «Вуглик» по тепlopостачанню Горлівської міської Ради (акт № 25 від 11.03.2011 р.), ОКП «Донецьк-теплокомуненерго» (акт № 135/1-14 від 20.10.2010 р.), ККП «Донецькміськтепломережа» (акт № 10 від 19.02.2011 р.). Результати дослідження використовуються в навчальному процесі при підготовці фахівців зі спеціальності «Облік і аудит» у Донецькому інституті міського господарства Державної академії житлово-комунального господарства при викладанні дисциплін: «Фінансовий менеджмент», «Фінансовий аналіз» (довідка від 27. 04. 2011 № 70107).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею, в якій автором викладено наукове обґрунтування й розроблено теоретико-методичні підходи до удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики. У наукових публікаціях, які видані у співавторстві, у дисертаційному дослідженні використано ідеї та положення, які належать автору особисто.

Апробація роботи. Основні результати дисертаційного дослідження доповідались автором і обговорювались на: семінарі Українського центра підвищення платіжної дисципліни населення «Актуальні аспекти сучасної практики управління дебіторською заборгованістю населення на підприємствах тепlopостачання» (м. Київ, 2009 р.), нараді Учбового центра економічної освіти з питань: «Законодавчі аспекти реформування та розвитку житлово-комунальної сфери України. Удосконалення збуту послуг. Організація роботи з абонентами» (м. Київ, 2010 р.); XI міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 2010 р.); Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення корпоративного управління: якість аудиту та корпоративна безпека» (м. Харків, 2011 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження автором опубліковано 10 наукових праць, з них 2 монографії, 5 робіт у фахових наукових виданнях і 3 тез доповідей і статей на конференціях та семінарах. Загальний обсяг 24,3 друкованих аркушів, з них особисто автору належать 3,8 друкованих аркуша.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 210 найменувань. Основний зміст роботи викладений на 192 сторінках комп'ютерного тексту, містить 15 рисунків, 21 таблиць, 9 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* розкрито актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт і предмет, показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, обґрунтовано наукову новизну, наведено інформацію про апробацію одержаних результатів, їх теоретичне та практичне значення.

У *першому розділі «Теоретико-методичні засади управління дебіторською заборгованістю на підприємствах житлово-комунального господарства»* досліджені й розкриті теоретичні й методичні питання сутності дебіторської заборгованості, особливостей її формування й погашення в умовах трансформаційних процесів України, проаналізовано моделі й методи управління дебіторською заборгованістю на підприємстві, визначені теоретичні аспекти й особливості впровадження організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання як системи цілеспрямованих дій.

На основі результатів аналізу існуючих наукових досліджень встановлено, що відсутні єдині підходи до визначення економічної сутності дебіторської заборгованості. Натомість, у дисертаційній роботі обґрунтовано поняття дебіторської заборгованості, яка представляє собою фінансовий інструмент, що виникає в результаті господарських відносин і представляє собою ймовірну майбутню вигоду у вигляді боргів, що надходить підприємству від юридичних і фізичних осіб. Як фінансовий інструмент дебіторська заборгованість є однією зі складових частин кредитної політики підприємства, реалізація якої впливає як на фінансовий стан, зокрема, так і на його розвиток, в цілому. В цьому контексті, слід відзначити, що тип кредитної політики повинен відповідати фінансовому стану, у якому перебуває підприємство в конкретний період.

Обґрунтовано, що для розробки й впровадження організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю необхідно враховувати теоретико-методичні положення щодо її сутності та детермінантів, і в рамках якого створити структурний підрозділ діяльності якого спрямована на зниження рівня іммобілізації грошових коштів й орієнтованого на стратегічний розвиток підприємства.

Визначено, що формування дебіторської заборгованості обумовлено наявністю договірних відносин і тимчасовим розривом між продажем та сплатою, який характеризується іммобілізаційними процесами, що впливає на зміну архі-

текстури оборотних активів та, внаслідок необґрунтованого «заморожування» грошових коштів, призводить до гальмування розвитку підприємства.

Запропоновано схему формування та інкасації дебіторської заборгованості на підприємстві (рис. 1), яка включає сукупність взаємозалежних етапів від створення дебіторської заборгованості до її погашення, що дозволяє відстежувати напрями формування заборгованості, визначати її критичний рівень, своєчасно впливати на накопичення негативних явищ та ін.

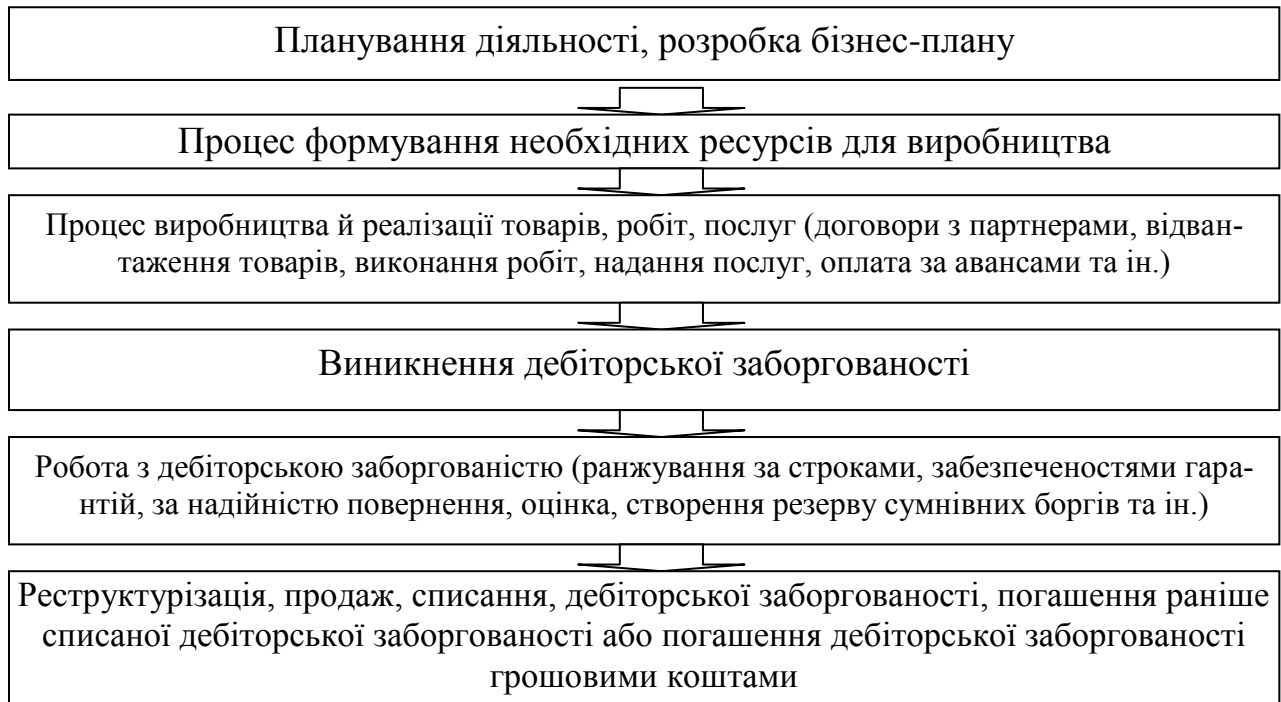

Рис. 1. Напрями формування та інкасації дебіторської заборгованості на підприємстві.

Представлені елементи враховуються при розробці та впровадженні організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємстві.

У результаті аналізу теоретико-методичних підходів визначена модель управління дебіторською заборгованістю, яка враховує п'ять елементів (проведення комплексної економічної діагностики існуючої фінансово-господарської ситуації; визначення умов договорів поставки й розробку заходів щодо стимулювання своєчасної оплати відвантажених товарів, виконаних робіт, послуг; аналіз особливостей виникнення дебіторської заборгованості при оформленні договорів поставки й відвантаження товарів, наданні робіт, послуг; робота з існуючою дебіторською заборгованістю; робота з дебіторською заборгованістю, непогашеною вчасно, і припускає реструктуризацію, продаж, факторинг, а також стягнення за допомогою юридичних процедур), реалізація яких спрямована на максимізацію грошових надходжень у рахунок погашення зобов'язань і скорочення періоду обороту дебіторської заборгованості.

На основі аналізу методів інкасації дебіторської заборгованості, як елементу управління, встановлено, що найбільший обсяг дебіторської заборгованості погашається за допомогою переговорів з покупцями або шляхом оформлення дебіторської заборгованості векселем. Визначені проблемні аспекти щодо впровадження деяких методів інкасації дебіторської заборгованості (факторинг, сек'юритизація) в практичну діяльність підприємства. Зокрема, при використанні методу факторингу для погашення дебіторської заборгованості відбувається втрата частини її вартості, внаслідок виплат винагороди факторинговій компанії.

Визначено, що модель і методи управління дебіторською заборгованістю є інструментарієм, який використовується при розробці та впровадженні організаційно-економічного механізму управління, що дозволяє впливати на формування й рух дебіторської заборгованості та своєчасно реагувати на накопичення негативних явищ.

На основі аналізу існуючих теоретико-методичних підходів встановлено, що відсутні єдині підходи до визначення економічного механізму управління. Натомість, автором обґрунтовано поняття «економічний механізм управління» як системи взаємопов'язаних між собою елементів, що враховують форми, структури, методи, інструменти, засоби, які мають горизонтальні й вертикальні стійкі причинно-наслідкові зв'язки, спрямованих на вирішення тактичних завдань і досягнення стратегічних цілей на основі здійснення відповідних управлінських дій.

Узагальнюючи існуючі теоретико-методичні підходи та враховуючи особливості функціонування підприємств комунальної теплоенергетики, визначено, що організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання розглядається як система цілеспрямованих управлінських дій, які впливають на формування й інкасацію дебіторської заборгованості підприємств комунальної теплоенергетики на основі взаємодії відповідних елементів, в яких використовуються показники стану, руху та інкасації дебіторської заборгованості, спрямовані на споживачів послуг і реалізація яких здійснюється спеціальним контролюючим органом підприємства.

У результаті дослідження запропоновані напрями формування організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю за послуги теплопостачання (рис. 2), які включають комплекс відповідних дій, що дозволяють сформувати елементи організаційно-економічного механізму.

У *другому розділі «Стан та основні тенденції формування й інкасації заборгованості споживачів на підприємствах комунального теплоенергетики України»* проаналізовано стан оплати та тенденції змін заборгованості споживачів за житлово-комунальні послуги за видами послуг, охарактеризовано напрями формування й погашення дебіторської заборгованості на підприємствах комунального теплоенергетики, виявлені особливості формування та інкасації дебіторської заборгованості на ОКП «Донецьктеплокомуненерго», оцінено вплив

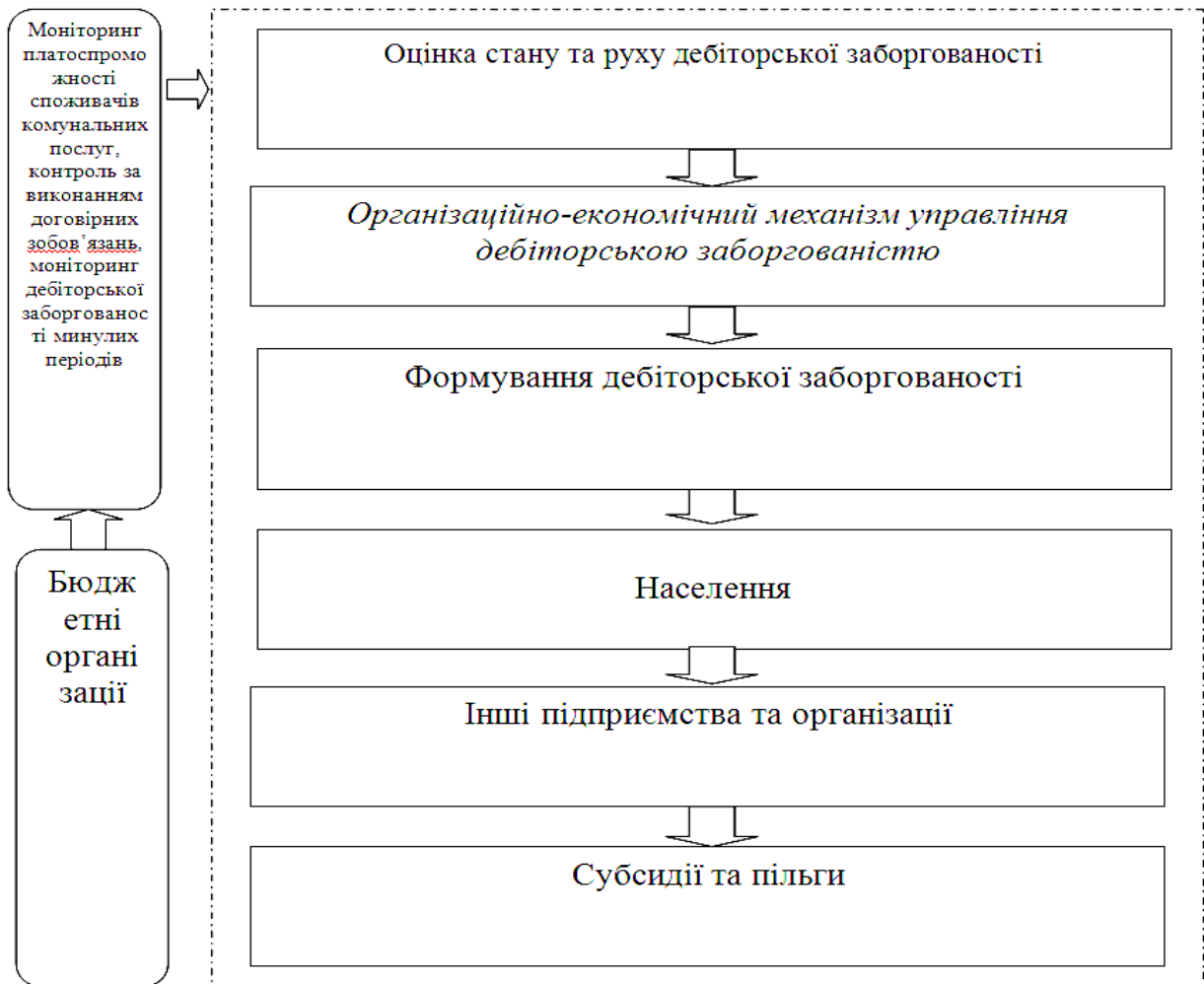

Рис. 2. Напрями формування організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на комунальних підприємствах за послуги теплопостачання.

дебіторської заборгованості на результативність діяльності дослідженого комунального підприємства. Характеризуючи існуючі тенденції, що відбуваються на комунальних підприємствах теплової енергетики, визначено низький рівень роботи з дебіторською заборгованістю, її неефективне управління, що поглиблює негативні процеси на цих підприємствах і потребує розробки організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю.

У результаті аналізу встановлено, що в сфері надання послуг за теплопостачання спостерігається негативна тенденція щорічного зростання дебіторської заборгованості, яка створюється населенням (табл. 1).

Географія збільшення рівня дебіторської заборгованості за житлово-комунальні послуги охоплює майже всі регіони України, що обумовлено перевищенням швидкості зростанням нарахувань за ці послуги порівняно із швидкістю зростання оплати за житлово-комунальні послуги населення.

Аналіз формування та погашення дебіторської заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг за видами послуг в Україні*

Роки	Всього, млн. грн.	На 01.01, млн. грн.	Що скла-лася за сі-чень-грудень, млн. грн.	У тому числі, млн. грн.			Рівень сплати, %	
				Центральне опалення та га-р'яче водопостачання			ЖКК	Центральне опалення
				Всього	На 01.01	За сі-чень-грудень		
2007	8 009	7 177	832	4 028	3 464	563	94,10%	90,20%
2008	8 702	8 009	692	4 069	4 028	41	95,50%	94,20%
2009	10 574	8 702	1 872	5 164	4 069	1 095	92,40%	89,80%

Примітка: Дані офіційного сайту Міністерства з питань житлово-комунального господарства України

Це обумовлює необхідність розробки й впровадження організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на комунальних підприємствах теплопостачання.

На основі дослідження визначено, що ОКП «Донецьктеплокомуненерго» характеризується сезонним характером наданих послуг, виконаних робіт: активно надає послуги в зимовий період, що різко скорочує суму надходження коштів в літній період за надані послуги центрального опалення. У межопалювальний сезон підприємство працює тільки по підготовці котелень і теплових пунктів до нового опалювального сезону та веде роботу з погашення боргів населення за раніше надані послуги. В цьому контексті необхідною умовою ефективної та результативної роботи є своєчасна інкасація дебіторської заборгованості, особливо у зимовий період, коли спостерігається активна фаза надання послуг теплопостачання підприємствам комунальної теплоенергетики.

У результаті ретроспективного аналізу визначені особливості ведення розрахунків на підприємствах комунальної теплоенергетики. Зокрема, оплата за представлені послуги за радянських часів здійснювалася населенням безготівково зі свого рахунку або готівкою через ощадні каси. За несвоєчасну оплату стягувалася пеня та здійснювались дії щодо примусового стягнення коштів. У сучасних економічних умовах розрахунки з квартиронаймачами здійснюються через банківські установи на основі відповідних документів. Натомість, відсутність нарахування пені та дієвого механізму покарання за несвоєчасну сплату за користування житлово-комунальними послугами, що, поряд із зростанням тарифів, призвело до збільшення заборгованості населення за послуги теплопостачання.

Так, на прикладі ОКП «Донецьктеплокомуненерго» встановлено, що відбувається зростання дебіторської заборгованості за послуги теплового постачання, внаслідок збільшення суми неоплачених послуг в розрізі як населення, так і бюджетних організацій, поряд із скороченням заборгованості за субсидіями та піль-

гами населенню. Зростання дебіторської заборгованості населення, бюджетних установ та інших підприємств свідчить про недостатній рівень роботи ОКП «Донецьктеплокомуненерго» за представленою заборгованістю.

На основі моніторингу дебіторської заборгованості на прикладі ОКП «Донецьктеплокомуненерго» визначені групи населення залежно від строків виникнення заборгованості. Зокрема, кожній групі присвоєно найменування та охарактеризовані дії по відповідній групі боржників. Ефективність цієї роботи полягає в контролі за виникненням дебіторської заборгованості за відповідними групами споживачів та можливості здійснення дій щодо її інкасації.

У результаті проведення факторного аналізу встановлено, що протягом дослідженого періоду на ОКП «Донецьктеплокомуненерго» спостерігалось зростання оборотності дебіторської заборгованості в чотирьох із п'яти досліджених періодах. На збільшення коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості позитивно вплинула: динаміка коефіцієнту оборотності активів, рентабельності кредиторської заборгованості – протягом всього дослідженого періоду; динаміка показника співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованостей – протягом трьох з п'яти досліджених періодів. Натомість, зростання коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості на комунальному підприємстві гальмував показник впливу активів на чистий фінансовий результат.

Визначено, що для зростання коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості на прикладі ОКП «Донецьктеплокомуненерго» необхідно забезпечити подальше збільшення коефіцієнтів оборотності активів та рентабельності кредиторської заборгованості, знизити рівень диспропорцій та відхилень співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованостей. Особливу увагу слід приділити зміни негативної траєкторії показника впливу активів на чистий фінансовий результат на позитивну шляхом здійснення відповідних управлінських дій.

На основі розробленої економетричної моделі та встановлених причинно-наслідкових зв'язків на підприємствах комунальної теплоенергетики (на прикладі ОКП «Донецьктеплокомуненерго») визначено, що найбільший вплив на рентабельність наданих послуг, виконаних робіт здійснює коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості. Зокрема, зростання цього коефіцієнту на 1 оборот на рік призводить до зростання коефіцієнту рентабельності на 2,7%, і навпаки. Тому, для зниження збитковості діяльності й отримання позитивного фінансового результату необхідно забезпечити зростання оборотності дебіторської заборгованості на основі формування й впровадження відповідного організаційно-економічного механізму управління.

У третьому розділі «Удосконалення організаційно-економічного механізму управління заборгованістю споживачів на підприємствах комунальної теплоенергетики України» запропоновано алгоритм управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання із використанням дерева рішень, здійснено оцінку ефективності управління дебіторською заборгованістю

споживачів, представлено класифікацію споживачів послуг теплопостачання та обґрунтовано доцільність визначення резерву сумнівних боргів, удосконалено організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики.

На основі аналізу існуючих науково-методичних розробок та практичних аспектів діяльності комунальних підприємств теплоенергетики визначені наступні напрями управлінських дій щодо формування й інкасації дебіторської заборгованості: створення інформаційної бази щодо формування та інкасації дебіторської заборгованості на комунальних підприємствах, сформованої на принципах повноти та достовірності; ретроспективний аналіз структури, динаміки та процесу інкасації дебіторської заборгованості комунальних підприємств; розрахунок суми резерву сумнівних боргів; оптимізація структури дебіторської заборгованості підприємств; визначення кола потенційних дебіторів та планування дебіторської заборгованості підприємств; постійний моніторинг та контроль за створенням й інкасацією дебіторської заборгованості; визначення можливості застосування кредитної політики щодо окремих покупців продукції та формування її принципів і умов; прискорення процесу погашення дебіторської заборгованості із використанням сучасних форм її рефінансування.

Встановлено, що інструментом формування та виконання управлінських рішень щодо формування та інкасації дебіторської заборгованості споживачів є розробка й впровадження «дерева рішень» (рис. 3), яке запропоновано визначати, як графічне зображення процесу прийняття рішень, у якому відображені альтернативні рішення, що відповідають імовірності й виграшу для будь-яких комбінацій альтернатив і дозволяє прорахувати кожний з варіантів добровільної оплати й примусового стягнення дебіторської заборгованості й визначити грошовий дохід, що дозволяє отримати достовірну інформацію щодо руху дебіторської заборгованості та можливості впливу на кожному етапі на формування та інкасацію цієї заборгованості.

Для забезпечення управлінської роботи з поточною й простроченою дебіторською заборгованістю запропонована Програма по роботі з дебіторською заборгованістю за послуги теплопостачання на підприємствах комунальної теплоенергетики, яка включає заходи, що попереджають виникнення дебіторської заборгованості: стимулювання залучення авансових платежів, своєчасне оповіщення абонентів про виникнення заборгованості, проведення претензійної роботи, скорочення строків проведення досудових заходів; заходи, спрямовані на інкасації простроченої дебіторської заборгованості: своєчасна подача позовів для стягнення заборгованості в судовому порядку, проведення заходів, що сприяють підвищенню ефективності виконавчого виробництва.

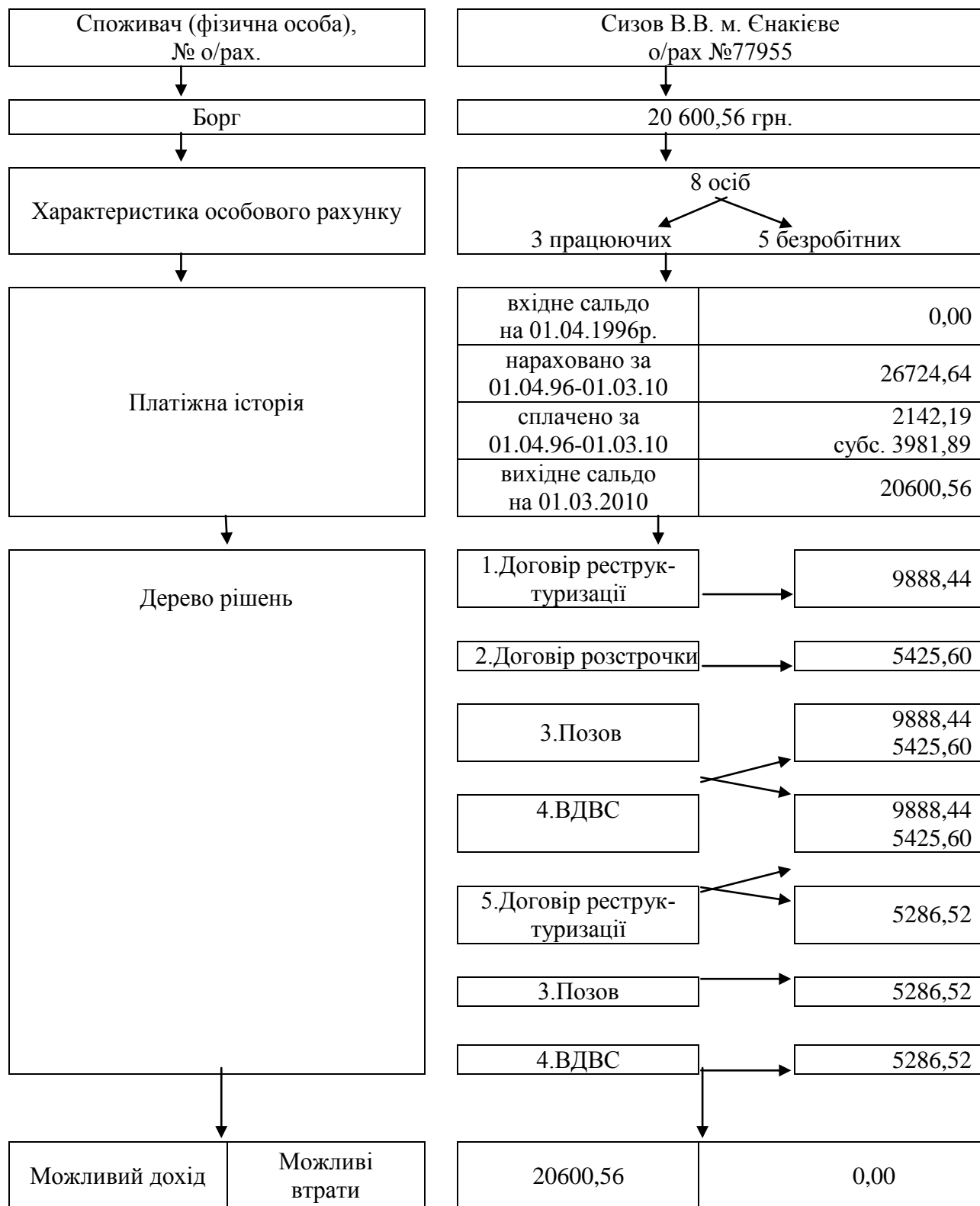

Рис. 3 «Дерево рішень» щодо формування та інкасації дебіторської заборгованості на прикладі ОКП «Донецьктеплокомуненерго»

У результаті аналізу визначена необхідність удосконалення напрямів класифікації дебіторської заборгованості, що, на відміну від існуючих, запропоновано здійснювати шляхом характеристики структури дебіторської заборгованості, виділення сумнівної й безнадійної заборгованості, оцінки якості дебіторської за-

боргованості. При цьому складається реєстр «старіння» рахунків дебіторів, де всі дебітори класифікуються за 10 групами по убуванню величини заборгованості (табл. 2).

Таблиця 2

Групування дебіторської заборгованості залежно від групи споживачів та строку відсутності оплати

Найменування групи споживачів відповідно їх платоспроможності	Період відсутності оплати
активні	особові рахунки без заборгованості або з переплатою (сальдо ≤ 0)
сумлінні	менш 1 місяця
нестабільні	від 1 місяця до 3-х місяців
що ухиляються	від 3 місяців до 6 місяців
безвідповідальні	від 6 місяців до 36 місяців
безнадійні	від 36 місяців до 60 місяців
некеровані	більше 60 місяців
сумнівні	від 12 місяців до 60 місяців
нульова прописка	необмежений
демонтаж без боргу	особові рахунки без заборгованості

Встановлено, що найбільша частина дебіторської заборгованості нам прикладі дослідженого комунального підприємства не охоплена відповідними управлінськими заходами по створенню й поверненню заборгованості, що негативно впливає на рівень її управління, створює диспропорції та асиметрії в процесі формування й інкасації дебіторської заборгованості. В структурі дебіторської заборгованості, що охоплена управлінськими заходами для її інкасації використовуються наступні дії: судові накази (9%), розстрочка (10%), реструктуризація (11%), позови (24%), ВДВС (46%).

На основі дослідження структури дебіторської заборгованості залежно від суми боргу та категорії споживачів на ОКП «Донецьктеплокомуненерго» виявлена позитивна тенденція щодо оплати комунальних платежів (більшість споживачів комунальних послуг або переплачують суми, або платять вчасно (56%). Натомість визначені негативні тенденції, які характеризуються наявністю споживачів (15%), які заборгували значні суми за відповідні комунальні послуги, що створює диспропорції та асиметрії в сфері формуванні та інкасації дебіторської заборгованості на дослідженому підприємстві.

У результаті систематизації існуючих теоретико-методичних підходів встановлено, що основне призначення резерву сумнівних боргів – це амортизація не-

гативного впливу, який здійснює на фінансове становище комунального підприємства списання безнадійної дебіторської заборгованості, на яку цілком може перетвориться сумнівна заборгованість. Визначено, що за останні п'ять років на дослідженому комунальному підприємстві відбувається зростання резерву сумнівних боргів, що пов'язано із збільшенням суми дебіторської заборгованості та намаганням ОКП «Донецьктеплокомуненерго» створити підґрунтя для забезпечення боргових зобов'язань споживачів.

Удосконалено організаційно-економічний механізм управління дебіторської заборгованості на підприємствах комунальної теплоенергетики (рис. 4), який представляє собою комплекс цілеспрямованих управлінських дій і складається з наступних елементів: формування дебіторської заборгованості, створення й забезпечення функціонування підрозділу управління заборгованістю, оцінка стану та руху дебіторської заборгованості, робота та інкасація цієї заборгованості. Запропонований організаційно-економічний механізм дозволяє своєчасно діагностувати й своєчасно впливати на негативні процеси, що відбуваються в сфері формування й інкасації дебіторської заборгованості.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі проведеного дослідження вирішено актуальне науково-практичне завдання щодо розробки теоретико-методичних та практичних рекомендацій з удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємствах теплової енергетики. Основні висновки та результати дослідження наступні:

1. У результаті дослідження існуючих теоретико-методичних підходів встановлена різноаспектність до визначення економічної сутності дебіторської заборгованості. Натомість автором запропоновано розглядати дебіторську заборгованість як фінансовий інструмент, що виникає в результаті господарських відносин і представляє собою ймовірну майбутню вигоду у вигляді боргів, що надходить підприємству від юридичних і фізичних осіб, і представляє собою один із складових елементів кредитної політики підприємства, що впливає на фінансовий стан суб'єктів житлово-комунального комплексу.

2. На основі аналізу запропоновано схему формування й інкасації дебіторської заборгованості на підприємстві, яка включає сукупність взаємозалежних етапів: планування діяльності, розробка бізнес-плану; процес формування необхідних ресурсів для виробництва; процес виробництва й реалізації товарів, робіт, послуг (договори з партнерами, відвантаження товарів, виконання робіт, надання послуг, оплата за авансами та ін.); виникнення дебіторської заборгованості; робота з дебіторською заборгованістю (ранжування за строками, забезпе-

Рис. 4. Організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю на підприємствах комунальної теплоенергетики

ностями гарантій, за надійністю повернення, оцінка, створення резерву сумнівних боргів та ін.); реструктуризація, продаж, списання, дебіторської заборгованості, погашення раніше списаної дебіторської заборгованості або погашення дебіторської заборгованості грошовими коштами. Вона дозволяє відстежувати напрями формування заборгованості, визначати її критичний рівень, своєчасно впливати на накопичення негативних явищ та враховуються при розробці та використанні організаційно-економічного механізму управління.

3. Узагальнюючи теоретико-методичні підходи виявлено низький рівень обґрунтування економічної сутності «організаційно-економічний механізм управління дебіторської заборгованістю споживачів на підприємствах комунальної теплоенергетики». Натомість автором запропоновано його розглядати як систему цілеспрямованих управлінських дій, які впливають на формування й інкасацію дебіторської заборгованості підприємств комунальної теплоенергетики на основі взаємодії відповідних елементів, в яких використовуються показники стану, руху та інкасації дебіторської заборгованості, спрямовані на споживачів послуг і реалізація яких здійснюється спеціальним контролюючим органом підприємства.

4. На основі аналізу стану та тенденції формування й інкасації дебіторської заборгованості на ОКП «Донецьктеплокомуненерго» встановлено зростання дебіторської заборгованості споживачів за надані комунальні послуги та виконані роботи, внаслідок збільшення суми неоплачених послуг як населення, так і бюджетних організацій, поряд із скороченням заборгованості за субсидіями та пільгами населенню, що свідчить про низький рівень роботи із дебіторською заборгованістю на дослідженому комунальному підприємстві.

5. Здійснено параметричне моделювання коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості методами факторного аналізу. Встановлено, що зростання оборотності дебіторської заборгованості на ОКП «Донецьктеплокомуненерго» обумовлено зростанням коефіцієнта оборотності активів та рентабельності кредиторської заборгованості й наближенням до оптимального рівня співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованостей. Натомість, гальмувало це зростання коефіцієнту показник впливу активів на чистий фінансовий результат. На основі отриманих результатів запропоновано управлінські дії спрямовані на зростання коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості на дослідженому комунальному підприємстві в розрізі показників представленої мультиплікативної моделі.

6. У результаті дослідження встановлено причинно-наслідкові зв'язки між коефіцієнтом рентабельності наданих послуг, виконаних робіт та коефіцієнтами оборотності дебіторської заборгованості, поточної ліквідності та фінансової незалежності на підприємствах комунальної теплоенергетики. Визначено, що найбільший вплив на результативність діяльності здійснює коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості. Тому, необхідною умовою збільшення результатів діяльності комунального підприємства є удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю.

7. Запропоновано послідовність управлінських дій щодо формування й інкасації дебіторської заборгованості, що дозволяє відповідно до мети і завдань цього процесу здійснювати оцінку стану, руху та інкасації дебіторської заборгованості та сформувати ефективну систему її моніторингу.

8. Удосконалено організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання на підприємствах комунальної теплоенергетики, який представляє комплекс цілеспрямованих управлінських дій. Цей механізм сприятиме формуванню ефективної системи діагностики формування дебіторської заборгованості, її інкасації та своєчасного впливу на негативні процеси, що відбуваються в сфері заборгованості споживачів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Юрченко І.А. Технології впливу на платіжну поведінку споживачів: [текст]: Монографія / К.Р. Сафуліна, К.М. Сарісова, А.А. Щербина, І.А. Юрченко. – Х.: ХДУХТ, 2009. – 175 с. (*Особистий внесок здобувача - узагальнено методи управління дебіторською заборгованістю на підприємствах житлово-комунального комплексу*).
2. Юрченко І.А. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного управління суб'єктів господарювання будівельної галузі та житлово-комунального комплексу України в умовах застосування міжнародних стандартів: [текст] / Т.В. Момот, М.В. Кадничанський, І.А. Юрченко та ін. – Х.: Фактор, 2011. – 342 с. (*Особистий внесок здобувача – удосконалено організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання на підприємствах житлово-комунального комплексу*).

Статті у спеціалізованих виданнях:

3. Юрченко І.А. Удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на ОКП «Донецьктеплокомуненерго» / І.А. Юрченко // Сбірник наукових праць «Коммунальное хозяйство городов», Вып. 96. – К.: Техника, 2010. – С. 315 -323.
4. Юрченко И.А. Методы управляющего воздействия для сокращения дебиторской задолженности потребителей – юридических лиц // Дон ДУУ Менеджер / И.А. Юрченко. – 2010. - № 1(51). – С. 119-127.
5. Юрченко И.А. Применение методов управляющего воздействия в работе с дебиторской задолженностью (продолжение) // Дон ДУУ Менеджер / И.А. Юрченко. – 2009. - № 2(48). – С. 202-209.
6. Юрченко И.А. Применение методов управляющего воздействия в работе с дебиторской задолженностью (продолжение) // Дон ДУУ Менеджер / И.А. Юрченко. – 2009. - № 3(49). – С. 110-119.

7. Юрченко И.А. Управление дебиторской задолженностью за услуги тепло-снабжения // Дон ДУУ Менеджер / И.А. Юрченко. – 2008. - №4(46). С. 149-160.

Матеріали конференцій:

8. Юрченко І.А. Управління дебіторською заборгованістю як фактор підвищення результативності діяльності підприємств / І.А. Юрченко// Матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції. - Черкаси, ЧДТУ, 2010. - С. 230-231.
9. Юрченко І.А. Стан та основні тенденції формування інкасації заборгованості споживачів на підприємствах комунальної теплоенергетики України / І.А. Юрченко // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Економічні проблеми та перспективи розвитку житлово-комунального господарства на сучасному етапі». - Харків, ХНАМГ. - 2010. - С. – 44-46.
10. Юрченко І.А. Теоретико-методичні аспекти удосконалення організаційно-економічного механізму управління заборгованістю споживачів за житлово-комунальні послуги підприємств комунальної теплоенергетики / І.А. Юрченко // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення корпоративного управління: якість аудиту та корпоративна безпека», Харків – 2011 р. – С. 129-130.

АНОТАЦІЯ

Юрченко І.А. Організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю за послуги теплопостачання на підприємствах комунальної теплоенергетики України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємства (за видами економічної діяльності). – Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2011.

Дисертація присвячена розробленню теоретичних і методичних засад щодо удосконалення організаційно-економічного механізму управління дебіторською заборгованістю на підприємстві комунальної теплоенергетики. Визначено й розкрито економічна сутність дебіторської заборгованості як фінансовий інструмент, що виникає в результаті господарських відносин і представляє собою ймовірну майбутню вигоду у вигляді боргів, що надходить підприємству від юридичних і фізичних осіб. Досліджено теоретико-методичні підходи до сутності «організаційно-економічний механізм управління дебіторської заборгованістю споживачів підприємствах комунальної теплоенергетики» і запропоновано авторський підхід до його визначення. На основі економетричного моделювання встановлено причинно-наслідкові зв'язки між коефіцієнтом рентабельності наданих послуг, виконаних робіт та коефіцієнтами оборотності дебіторської заборгованості, поточної ліквідності та фінансової незалежності. Запропоновано послідовність управлінських дій щодо формування й інкасації дебіторської заборгованості, які дозволяють впливати на формування, інкасацію

й моніторинг дебіторської заборгованості на комунальному підприємстві. Удосконалено організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю споживачів за послуги теплопостачання на ОКП «Донецьктеплокомуненерго».

Ключові слова: дебіторська заборгованість, заборгованість споживачів за послуги теплопостачання, комунальні підприємства теплового постачання, організаційно-економічний механізм управління дебіторською заборгованістю.

АННОТАЦИЯ

Юрченко И.А. Организационно-экономический механизм управления дебиторской задолженностью за услуги теплоснабжения на предприятиях коммунальной теплоэнергетики Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (за видами экономической деятельности). – Харьков: Харьковская национальная академия городского хозяйства.

Диссертация посвящена разработке теоретических и методических основ по усовершенствованию организационно-экономического механизма управления дебиторской задолженностью на предприятии коммунальной теплоэнергетики. В диссертационной работе определена и раскрыта экономическая сущность дебиторской задолженности как финансового инструмента, который возникает в результате хозяйственных отношений и представляет собой вероятную будущую выгоду в виде долгов. В работе предложена схема формирования и инкассации дебиторской задолженности на коммунальном предприятии, которая позволяет отслеживать направления формирования задолженности, определять ее критический уровень, своевременно влиять на накопление негативных явлений и учитывается при разработке и использовании организационно-экономического механизма управления. Исследованы теоретико-методические подходы к сущности «организационно-экономический механизм управления дебиторской задолженностью потребителей предприятий коммунальной теплоэнергетики», который предложено определять как систему целенаправленных управленческих действий, влияющие на формирование и инкассацию дебиторской задолженности предприятий коммунальной теплоэнергетики на основе взаимодействия соответствующих элементов, в которых используются показатели состояния, движения и инкассации дебиторской задолженности, направленных на потребителей услуг и реализация которых осуществляется специальным контролирующим органом предприятия. Проанализировано состояние и особенности формирования и инкассации дебиторской задолженности на ОКП «Донецьктеплокомуненерго». Осуществлено параметрическое моделирование коэффициента оборачиваемости дебиторской задолженности методами факторного анализа и установлен уровень влияния экономических факторов на него. На основе эконометрического моделирования установлены причинно-следственные связи между коэффициентом рентабельности предоставленных услуг, выполненными работ и коэф-

фициентами оборачиваемости дебиторской задолженности, текущей ликвидности и финансовой независимости. Предложена последовательность управленческих действий относительно формирования и инкассации дебиторской задолженности, которые позволяют влиять на формирование, инкассацию и мониторинг дебиторской задолженности на коммунальном предприятии. Усовершенствован организационно-экономический механизм управления дебиторской задолженностью потребителей за услуги теплоснабжения на ОКП «Донецктеплокомунэнерго», который представляет комплекс целенаправленных управленческих действий, воздействующих на его элементы: формирование дебиторской задолженности, создание и обеспечение функционирования органа управления задолженностью, оценка состояния и движения дебиторской задолженности, работа и инкассация с этой задолженностью.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, задолженность потребителей за услуги теплоснабжения, коммунальные предприятия теплоснабжения, организационно-экономический механизм управления дебиторской задолженностью.

SUMMARY

Yurchenko IA Organizational and Economic Mechanism of accounts receivable management services for the supply of thermal power utilities in Ukraine. - Manuscript.

Thesis for a degree in economics in specialty 08.00.04 - economics and management (by sector). - Kharkiv: Kharkiv National Municipal Academy, 2011.

The dissertation is devoted to development of theoretical and methodological foundations to improve organizational and economic mechanism of the receivables to municipal heating enterprises. The analysis has economic substance of receivables as a financial instrument that results from economic relations and is a probable future benefit in the form of debt, the company received from businesses and individuals. The theoretical and methodological approaches to the essence of "organizational-economic mechanism of management of accounts receivable consumers thermal power utilities and proposed architectural approach to its definition. Parametric modeling An average collection period of factor analysis and determined the level of influence factors on it. Based on econometric modeling established causal relationship between the rate of return of services rendered and work performed and the average collection period, the current liquidity and financial independence. A sequence of management actions on the formation and collection of receivables, which allow to influence the formation, collection and monitoring accounts receivable for utilities. Improved organizational and economic mechanism accounts receivable management services to consumers at DH on OKP "Donetskteplokomunenergo".

Keywords: accounts receivable, outstanding customer service for heating, heat supply utilities, organizational-economic mechanism of management of accounts receivable

ЮРЧЕНКО ІРИНА АНДРІЇВНА

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ
ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ЗА ПОСЛУГИ
ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ КОМУНАЛЬНОЇ
ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Автореферат
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск

д.т.н., проф. В.І. Торкатюк

Підп. до друку
Друк на ризографі.
Замовл. №

Формат 60x84 1/16
Умовн.-друк. арк. 0,9
Тираж 100 прим.

Папір офісний
Обл.-вид. арк. 0,9

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@kharkov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК №4064 від 12.05.2011